

ACC. N:R M. 6441: 1-21

Landskap: Skåne

Upptecknat av: Emil Jönsson

Härad: Luggude

Adress: Stornborg

Socken: Wästby

Berättat av: Svenneman

Uppteckningsår: 1940

Född år 1861 i Wästby

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Svar på Utmärk. 49, årdet- och plog.

avskrivet

ACC. N:R. M. 6441:1Landskap: SkåneUpptecknat av: Emil JönssonHärad: LuggudeAdress: HornsborgSocken: WäsbyBerättat av: dansamneUppteckningsår: 1940Född år 1861 i Wäsby sockenLUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

9

Ärder och Floq.

a) Det torde inte finnas en plätt i Sveriges rike som icke använt ärder som ikerbrukerredskap, all den stund jordbruket var så stort att derä bosatta folket skulle kunna föda sig derav, antingen helt eller delvis. Tvåra bygder (Kullabygdens tio församlingar) inräknat Wäsby församling Luggude härad, kan jag ju genom mina Fars- och Mors-föräldrars berättelser från sina föräldrars tid, spåra att ärder användes i förra delen av 1800-talet d. v. s. innan 1750.

b) Ärder dugde ej att bräcka jorden der denna ej förut var odlad, såsom seq gräsmark eller skogs-rotthygge. Landant måste först hackas och brytas. Men på den

^{Arbetskap} odlade jorden beagnade ^{Arbetskap} alltid årdret att bereda
^{Arbetskap} jorden före sådden, ^{Arbetskap} myllade med såden om våren
^{Arbetskap} och om efter sommarn ^{Arbetskap} på sådden och till sikt
^{Arbetskap} att ^{Arbetskap} äja för vintern. Detta senare kallades också
 "att grop-äja", och tillgick så, att man körde
 lätt, först på ena hållet över åkern och deref-
 ter tvärs över det äjade, så djupt man kan,
 och så långt emellan järorna, att det blir fri-
 stående karn eller rygg mellan varje jär. Så-
 dan groarlämnas åkern vintern över. Man kunde
 äja på flera sätt: t. ex. om man ville giva sig
 tid att med årdret (året) klyva fast landet så
 blev järorna så tätt ihop som möjligt, kallades
 att äja "fint", eller "tätt", men gropärjningen kal-
 lades att äja "bent" (grovt, glest, åtskiljande). "Bent"
 i håret, åtskiljer, efter samma härledning. I
 allmänhet ärades "bent" om efter hösten, men
 "fint, tätt" om våren när såden myllades, även

ACC. N:R. 1807775

Landskap: *Östergötland* *Östergötland*
Stad: *Åre* *Åre*
Söder: *Åre* *Åre*
Opplysningsvesen: *Åre* *Åre*

Landskapet med omgivning av göddel. Potatis odlades
alltid ända in till 1890-talet, att det kupades
till dem med hacka. Berättas i trädgårdens
öppningar hörs först potatisjårerna opp med
årder och kupades även till dem med årder.

C) Enligt vad kunnat utforskas har årdröt även till alla dessa funktioner användas av alla både små och stora jordbrukare, men de som hade större och starkare dragare brukade dels ha grovare årder, dels begagnade de en liten härra att vila årder-åsen (drag-stängeln) på. I de tider, ända från 1700-talet till 1850-talet, brukade varje bonde själv göra sina årder och smeden i byn beslog dem. Herrgårdar hade ju luggedräng (gård-snickare) som gjorde åkerbruks-redskapen. Jag såg fattiga torpare hade gjort så små årder, att man eller hustrun själva, omvårdande drog det vid potatis-påttoning i sandjord på Tunneberga backe 1890.

Typen för ärdret i vår socken, så väl som i de
andre "Pulla-socknarna", var onest lik N° 7 å fjä-
gelistan. Det användes mycket att draga ärd-
ret, i det de ej sprungas så fort som hästarna,
utan voro lugnare och gavs tid för körkärle
att få bättre sigte för röta fjäror. Men aldrig
gag orins att det begagnades sådana ärder som
här i Småland, onest ärstängen fäst på ärkhärran, eller
direkt fäst vid ox-oket, utan alltid ärstängen lagt
på ärderkhärran, och derifrån en "länk" fram på oket.
Hästar förspändes onest linor vid ett hammeldraa
som hängdes i betolet på ärderstängen. Ärdret
är ett nödvändigt redskap som allmänt ännu
användes (i synnerhet för sättning, kupning och upphör-
ning av potatis) Men i öfrigt användes det ej på sam-
ma sätt som fordon. Man brukar ej mylla ned
säd med ärder och ej heller ära "bort", eller "gropära",

Konstskap
Är det mycket likt det gamla på jason och inställ
Sågar. Men hur man än ^{berättar} så är ännu de gamla
~~inställningar~~ (med undantag av ~~stärkarna~~), i förhållande
till praktiken oöverträffade. C Den fyrkantige
stocken som går underst, i jorden, är på främre än-
dan med kuren i 30 graders vinkel, kallas för "är-löp-
et". På dettas främre sneddade del fästes "ärjämnet",
som ska gå i jorden. Under "ärlöpet" sättes en järn-
"skena" för att hindra nötring av träet. Detta trä, var
på de förste årdren, en rak stock, men sen man begynte
med så kallade "drill-är" med trä startar (handstyre) år
1875, gjordes alltid ärlöpet av passande krokigt ek-trä.
Detta skulle vara krokigt därför att såväl handtags-
styret som själva "är-äsen" skulle kunna fästas i kop
med samma krokiga trä. Äräsen var det sväng-
krokiga dragträt, som ligger ovanpå ärdet från bak-
re delen av löpet och 2 a 40 tum fram om detta, och

lämnas grovt och tvärlåslåsom står opp från löpet
och inte gå igenom utan endast 1 1/2 tum in i såväl åsen
som löpet för att dessa ska vara starkare och ej för-
svagas genom hål tvärs igenom dem. Därför bör åsen
vara tjockast midtpå och avtunnas emot ändarne. Öron
kallas ett par midt emot varandra i borrhål snedstaplar
i löpet. Dessa tjänar att rensa fåran. Den endast cirka
tums-tjocka 4 1/2 tum breda tvärlå, som står ifrån löpet
och opp i åsen samt upp-bär denna, kallas för "sulan".
Omedelbart framför denna måste en stark järnspoke
gå igenom både järnskenan under löpet och igenom
åråsen. På denna spokes (skruvs) översta ända på åsen
gå sedan de snedstötter av järn, som stödja årstartar-
ne. Och till sist två skovel-liknande "startar", sväng-
da i proportion till årlöpets krokighet, så att deras hand-
tag komma i passande höjd från marken (t. ex. en
alm och tio tum, om en lång hökharl eller en alm och sex
tum om en liten). Något bakom sulan i ytterkant på löpet

ställes "år-örnen" på snarv lutande utåt på enot-
satta sidor så att de strykas en färan eftersom året
går fram. Dessa årder som ha två "årstartar", kal-
las och börja med för "Drill-år", därför att de voro
lättare att köra upp potatis-fårer och "drillar". Drill kalla-
des den fritt uppstående kanten emellan två årder-
fårer. Man kunde styra bättre än med de enhandstag-
lårdren, som fört brukats. Årsen ställdes 14 a 15 tum
över basliniens underkant, men ett järnbeteel i främ-
re ändan på åsen tjente att reglera djup och sidsdrag-
ning. Men de gamla årder, med ett handtag, vo-
ro av två slag. Den ena sorten reglerades djupgåen-
det med trä-kilar under åsens bakre genomgång,
av handtags-ståndaren. Efter som kilarne slops i
eller drogs tillbaka, ökades eller minskades djupgåen-
det. Den andre sorten reglerades genom "årkärren".
Denna hade en grov ring, bak i ådelträt och en "år-
åsen" omfattande flyttbar ring med krok, som sattes i kär-

~~varas~~ ring. Mer fram eller ~~framman~~ ^{framman} tillbaka, att flytta
dena på ringen, ändrade ~~den~~ ^{den} gåendet. Arkärran
~~var~~ en axel med hjul i löparlängd $1\frac{1}{2}$ aln samt 20 eller
~~25~~ ²⁵ höga hjul. Det ~~en~~ ^{en} hjulet gick i färan och det
andra hjulet, det vänstra gick ovanpå marken. Trälhät
var beslagat med en ring mitt på baksidan och på framsidan
der två alnslånga i spetsvinkel mötande armar gå ihop,
en med stark krok försedd järnled, avsett för anspänning.

På senare tid 1880, då man ansåg att trävikke
fort toge rötta till sig, gjordes årdrets alla delar, och ä-
ven arkärran av bara järn. Gjuten i bland till själ-
va ärder-kroppen, men för övrigt smidt. Och nu 1940 gö-
res ärder av bara smidt järn till "Drillärder". Sedan
år 1900 har jag ej förnummit att arkärra brukats,
men då brukades den på stening kamperjord till
potatisoppkörning på Hornsborgs herrgård. Om
man ville flytta eller köra med ådret en liten bit,
väg, som det ju alltid var på, den odlade jorden, så trycktes

på handtagen så mycket att inte "ärjernet" högg
fast i jorden, men efterhand som man begynte
odla på skogsl- eller ängsmarken belägga timg
ifrån gården behövdes något redskap som kallades
"är-drö" (drög) dröj för att kunna köra ned ärdröt
på levvägarne utan att det tog fatt i marken och
utan att behöva trycka på handtagen. Detta red-
skap, en slags släda, var gjort av en grov grenkly-
ka som asade, (släpade) på marken, och i klykan
trädde ärdröt fast så att man ej behövde hålla
i ärdröt. G. Som förut nämnts begagnades ej ärdrö
av den sort (i vår ort) som slängen lades direkt fram
på or-cket. Det var lätt att spänna för, men obe-
gränt att köra ty ärdröt onäste lyftas rätt opp vid
varje hinder. Det vanliga var ett järnbetsel som
satt på framändan på är-åsen. Detta kunde variera
uppåt, nedåt och till sidorna. Ett av hälen i betso-
let sattes drag-kroken, antingen kettling för Oxar, eller kamel för hästar.

Skrif endast på denna sida!

Min Farfar påstod att han varit den förste som
i Långaröds by, i Väsby församling, skaffade sig
"Engelsk" plog. Över dessa plogarne tror jag aldrig
mitta mig till Skåne. Men dessa så kallade En-

gelske plogarne hade troligen varit i bruk kanske
föret i någon annan by i församlingen. Om nu
Farfar var född 1792 och man antar att han var
30 år gammal då han skaffade "Engelsk" plog, så skul-
le det således varit år 1822. Men dessa förste En-
gelske plogar voro ändå icke såsom våra nuvarande
plogar, helt av järn och stål, utan byggda av trä
till större delen, samt beslagna med järn, till vänd-
skiva, "vält", "rita" (koniv), "lell" (lock) m.m. [5] Man för-
sökte ju göra plogar som skulle likna dessa engel-
ske plogarne, och blev snart allmänt med sådana
och ännu så sent som 1890 var det en och annan
småbonde i vår ort som begagnade dem. Plogar-
ne byggdes med en 15 tum hög, tjock 4 tum träkloss

på vilken en lika dan ^{uppstod} ~~är~~ ^{och som} på årdret rocka-
~~des~~ fast, samt ett par "startar", liksom årtartar
fästes. Dessa startar stöthades med järnstrålar
^{och} hade gatt i en skruv ^{med} i åsen, liksom på
årdret. Under denna trä-kloss ("plogbröstet") gick
en järnskena fram, som på framändan var på-
satt ett tjockare fyrkantigt spetsigt "ploghuvud".
På detta sattes plogbiller, plog-skäret ("plogsocken"),
medels en hylsa som passade till ploghuvudet.
På högersidan fästes en smidd vändskiva (se de-
mera en gjuten). På vänster-sidan ("landsidan") fästades
en järnskena som kallades landskenan. Från åsen
stack ned en kniv som gick före "socken" och sk-
ulle rieta loss jorden för denne. C) Otrivlake-
tigt blev det slut med dessa hemgjorda plogar med
år 1900, ty aldrig har jag sen den tiden fått syn på nå-
gon sådan. D) Täldre tid, så långt som 1840, var nog
plogen ovan beskriven ganska allmän, men 1850 är

Skriv endast på denna sida!

skildeles säkert att alla både små och stora
händer hade plog. [Men före alla tänkbara
plogtyper hade de gamla troligen för hundratals
år längre tillbaka i tiden kommit underfund med, att
med årdret var det omöjligt att lägga avrundade
upphöjda tegar, varföre de hade fäst en bräda på
årdrets ena sida och dymedlet denna tunna träs-
ka jorden emot den sidan der brädan (Gjölén) satt.
Der åkerjorden, som endast drainerades med små öppna
diken, der kunde behövas göras tegar (Gjäsar) något upp-
höjda över snellanvarande färör, kom i synnerhet de-
sa trävåndskivar att användas. Vinter-såden, rågen
var huvudsakligast i behov av sådan tegläggning.
Sålunda var man inte helt okunnig om plogens bety-
delse, som visas av att även plogar med smitt, något
snodd (vriden) våndskiva funnos på ett och annat ställe.
Beslagne av lysmeden och efter hundens egen fan-
tasi gjorda och experimenterade plog-uppfinningar.

Skriv endast på denna sida!

~~En~~ jag sett, vore naturligtvis ej allmänna, men
~~hade~~ stor skada att de ej tillvaratogs som mussiföre-
~~skäl~~. Jag hade en plog likadan som typen 1820,
~~med~~ två knivar fram under åsen. Knivarna kunde

ställas ned borrade hål och naglar. Ett rakt trä, löp
i färan. Det var en 6 tum bred 2 tum tjock plankan med
på främre ändan fastsatt en stor "sock" (skär, bill) och
i bakre löpet endast fäst en start i detta och i åsen. En sm-
idd vält (vändskiva), betsel, knivar. En sådan plog, kall-
lades "moss-plog". G. h. i. j. De äldste plogarne, icke
ärderplogarne med brädan, utan träplogarne från
1820-talet, kallades engelska och hade plogkroppen av
en trästycke som kallas "bröstet". Styrstängerna kallades
"startarne". Dragstocken kallas plog-åsen. Vändskivan
av järn kallas "plogvälten". Slätsidan, landsidan, vänster-
sidan av en järnplatta, kallas land-skivan. Undra
skivan kallas "plog-huvudet" och på detta billem, skäret
"plogsocken". Vidare ritsen, risten, framom skäret,

Skriv endast på denna sida!

ACC. N.R. H. 6441: 14.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

fast åsen, kallas "plogknivarna" samt järnstyverna till
 plogstartarne, kallas "plogstrålarne". Dragjärnet i främ-
 ständan på plogåsen, kallas för "plogbetslet", och kan
 rörelsas på fyra vis: d. v. s. uppåt, nedåt, höger och
 vänster. Med tiden gjordes plogar vid många fabri-
 ker och på en mängd olika fasoner, förbättringar och
 typer och fingo då plogarne namn efter den fabrik,
 som tillverkat dem, såsom Överrums, Norra-Hammars
 Hjälmfors. m. fl. varar den först nämnda troligen var
 först i bruk. Men idén och huvudsamman är i det
 stora hela det som det var för de gamle på 1820-talet,
 att kunna bräcka och vända jorden i åkern.

Landskap: Upptecknat av: Emil Fönsson
 Härad: Adress: Hornsborg
 Socken: Berättat av:
 Uppteckningsår: Född år i

Fig. 1. a åsen b bröstet c startar d vändskivan
 e hand-skena f kniv g bill h plogstrålerna
 i hand-tag j betsel k järnspele l betsel.
 Denna plog kallades engelsk plog.

Fig. 2. gammalt åder med mulldjöl. a åsen
 b mulldjölen, brädan c år-löpet d ringen som
 har fast i årkärren. e starten f skruv g årgjörn, bill.
 h sulan.

Fig. 3 gammal Moss-plog från 1854. a åsen b sulan
 c vändskiva av smid-järn g bill h löpträdet i start
 d kniv e kniv f betsel g bill h

Fig. 1

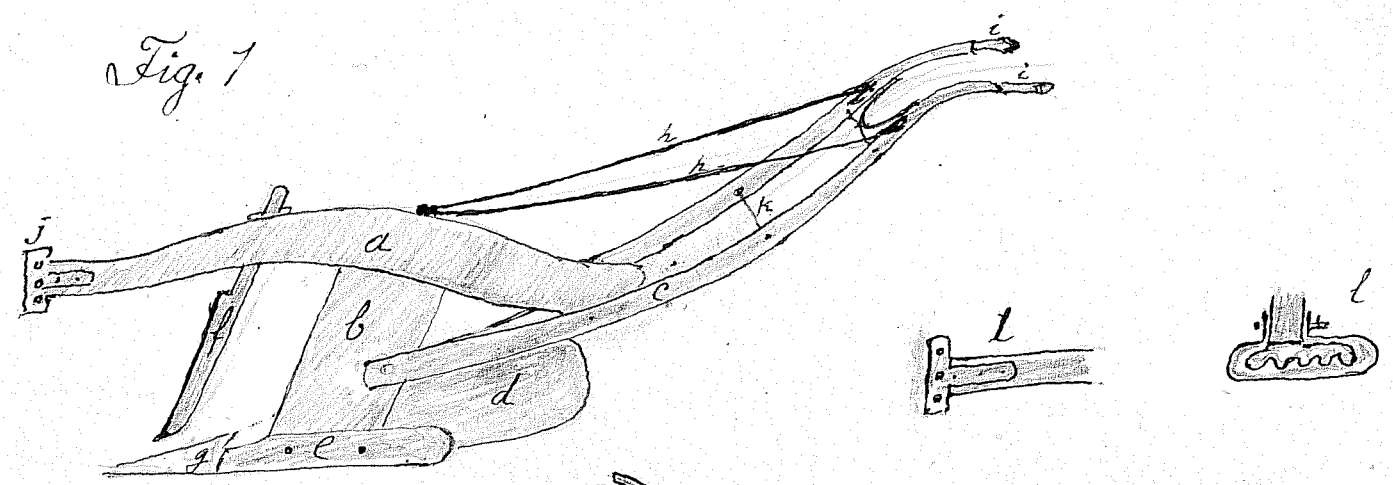

Fig. 2

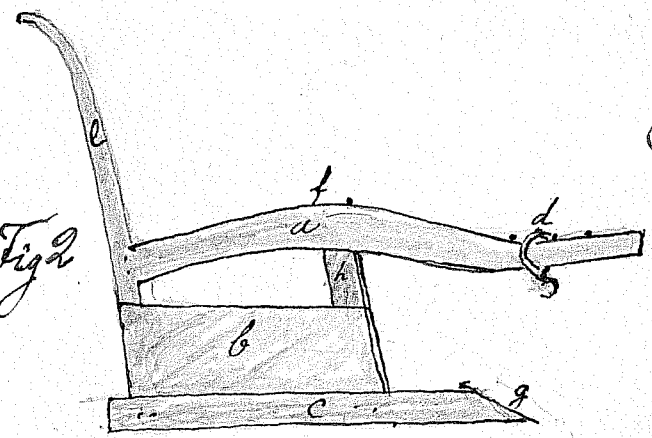
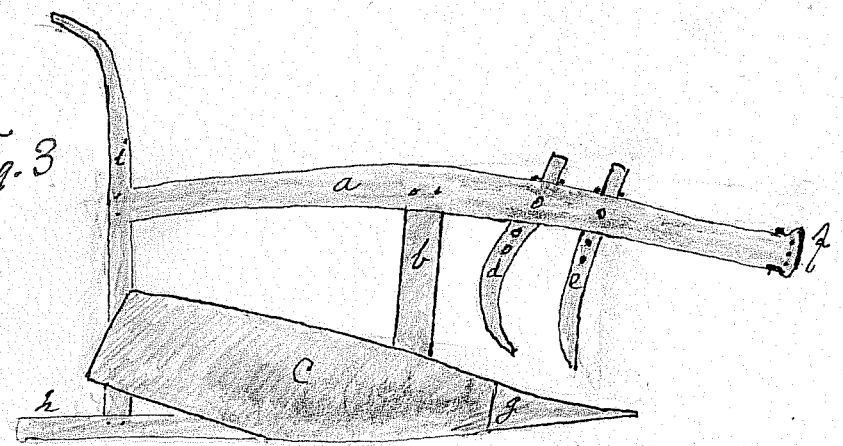

Fig. 3

Landskap:

Upptecknat av: Emil Fjörsson

Härad:

Adress: Hornsberg

Socken:

Berättat av:

Uppteckningsår:

Född år i

Fig. 4. Gammaldags-ärter med "ärkärra".
 a. åsen b. sulan c. skruv d. löpet e. öronen
 f. ärkärran g. styra från kärran med dragkrok
 för dragare h. ring som kopplar åsen med en krok vid
 axelträt i start j. kilar att ställa åsen.

Fig. 5. Förletttrad typ till "ärkärr"-är med 2 startar
 och krokigt årlöp. a. åsen b. sulan c. skruv-
 spole d. ringen till att hakas vid kärran. e. öron-
 en f. årlöpet g. startar.

Skriv endast på denna sida!

Fig. 4

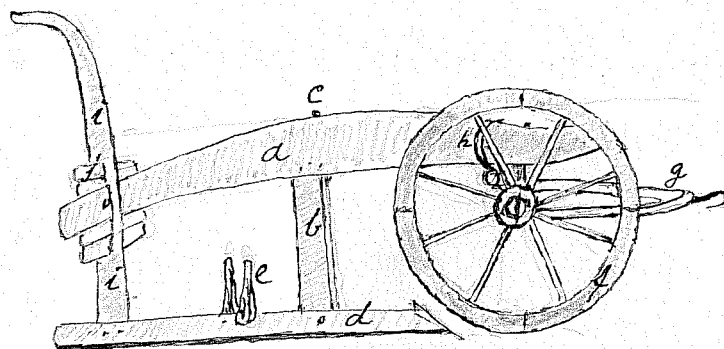
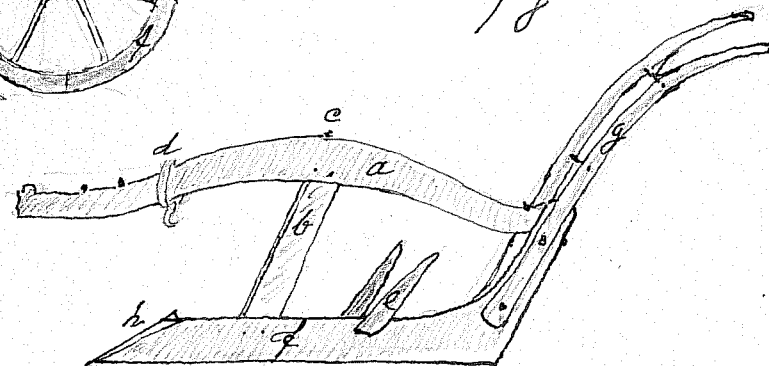

Fig. 5

Landskap: Upptecknat av: Emil Försberg
Härad: Adress: Horsberg
Socken: Berättat av:
Uppteckningsår: Född år i

Fig. 6 Mera plogliknande årder.

a åsen b sulan c årlöpet d öronen
e startarne f årbillen g järnstrålar.
h handtag i skruvspole j betsol.

Fig. 7 Räder med gjutjärns-kropp och kluven start
a gjut-sulan b åsen c starten d ställskruve
e öronen f bill g härran h anspänningskrok
i löpskenan.

Fig. 8 Nyaste konstruktion av bara järn.

a aråsen b sulan c öronen d billen e löp-
skenan f startar g handtag h järnstrålar
i till stöd för startarne.

Fig. 6

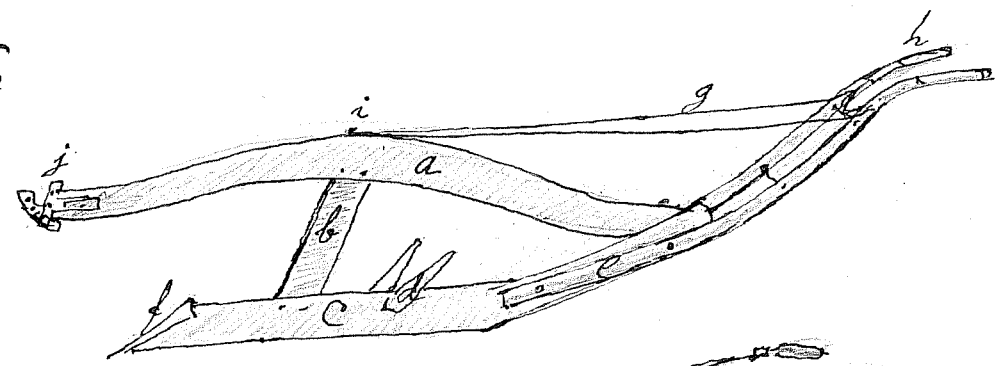

Fig. 7

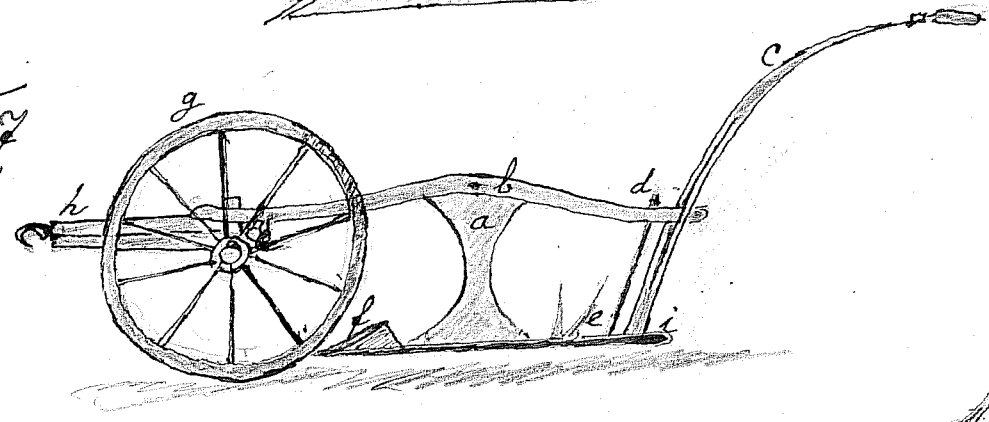
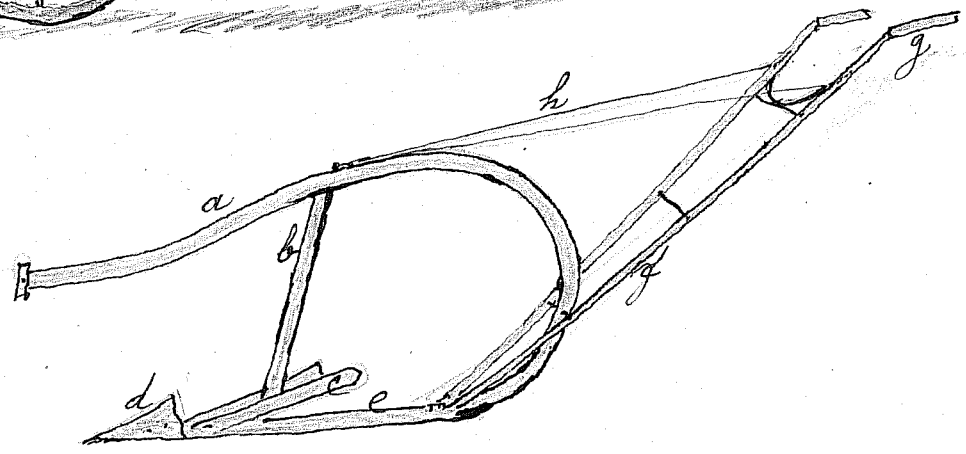

Fig. 8

Landskap:

Upptecknat av:

Härad:

Adress:

Socken:

Berättat av:

Uppteckningsår:

Född år i

Fig. 9 Gammalt or-stängs-ärder
a äsen b sulan c löpet d billen e starten
f handtag g ställ-kilar h ring att haka i oket

Fig. 10 Olårder med självgrödd lör och start.
a äsen b sulan c starten d kilar e billen
f anspännings-lärken, kettingen g "äröronen".

Skriv endast på denna sida!

Fig. 9

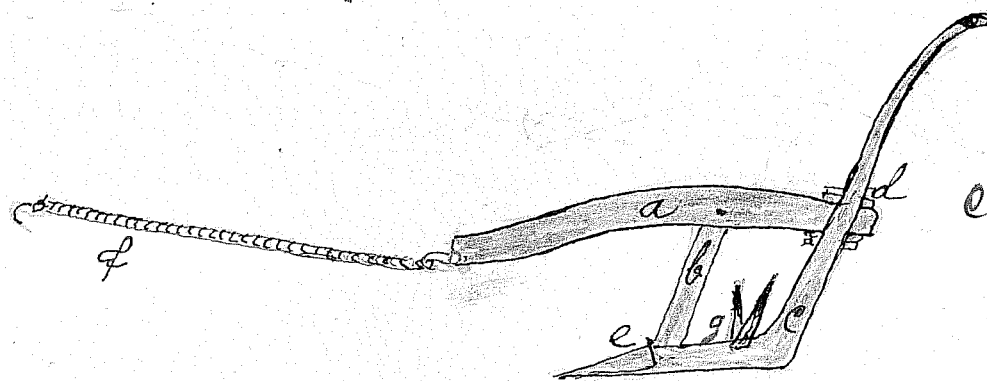
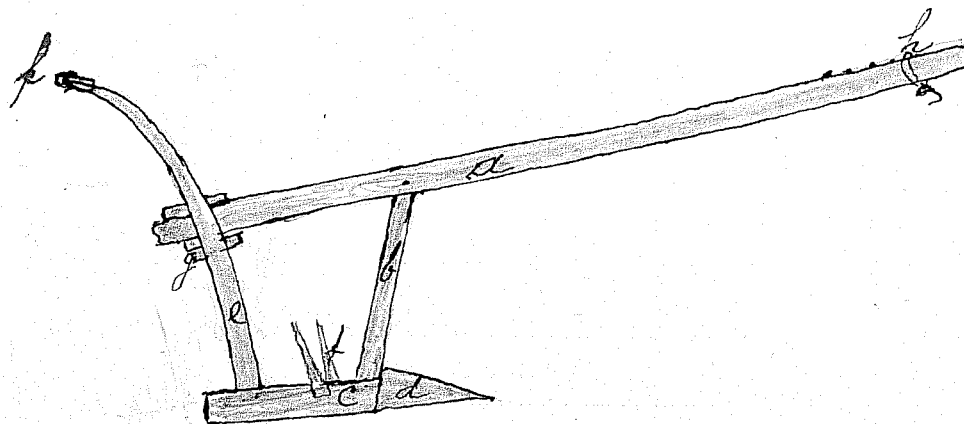

Fig 10

På begäran M. 6441: 19.
ACC. N.R.

31

Landskap:

Skåne

Upptecknat av:

Emil Jönsson

Härad:

Luggude

Adress:

Hornborg

Socken:

Wäsby

Berättat av:

Densamme

Uppteckningsår:

1939

Född år

1861 i Wäsby

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Commentarier över Thors månad.
Att det gamla ordspråket om Tranans an-
komst till Skåne den tredje torsdan i Thor,
var pålitligt och betydde just icke almanast Tra-
nans, utan äro andra flyttgäslars tidiga ankomst
från söder. Så sade de gamle t. ex. att om lärkan
sjunger innan "Tynghelmässen" (= Tynghelmässan) så får
hon steka pipan i säck, d. v. s. vintern blir efter Tyn-
ghelmässan strängare så lärkan inte kan sjunga.
Deremot kännetecknas, om lärkan ej begynner sjunga
före än efter Tynghelmässan så blir vintern mera blid-
sam. Jag har en almanack av 1829. Der är den sista
januari, Thors-månad, den första torsdagen. På den tredje
torsdan den 15 januari (= tredje torsdan i Thor) Om nu Tranen

* Thorsmånad
har identi-
ficerats såväl med
den (ex. almanack.
intill 1900), som
med mars.

Landskap: Upptecknat av:

Härad: Adress:

Socken: Berättat av:

Uppteckningsår: Född år i

kom så tidigt, hur skulle det förhålla sig med att bära ljus
vid Vårfrudag? Om Tranen kom i januari eller februari,
så var det enda ljuset om kvällen och morgnar mest
"tran-lampor". Man hörde ofta drängar och trosska-
männen begära få hållt ner på "Lampe-tranen",
ett skämtsamt uttryck för tran-lampor. Fälla lyk-
tor, i logar, lador, stallar och fähus, brändes tran, som i
alla butiker ända från början av förra århundradet, kom-
de fås ett köpar, ända tills det även på 1850 talet blev rovolja
och på 1870 talet "stenolja" (kerosen) som kom att användas
i stället för tran, och således brände man ej skämta mera
om "Lampe-Tranen". Fälla drängkamrar, bädd lyktorne
in vid lägg-dags och således sågs "Lampe-tranen" eller
"Tranen" bära ljus i sängar och fortfor därmed till Vårfrudag.

Skriv endast på denna sida!

Landskap: Upptecknat av:

Härad: Adress:

Socken: Berättat av:

Uppteckningsår: Född år i

Vintranne var strängare i förra delen av 1800-talet än senare, men icke desto mindre kommo flyttgälarne lika tidigt som nu. Man sade: "Thor, med sitt långa skägg, läcker barnen ut vid vägg". Thor-månadskräkan ansågs god att äta. Ex. jag har själv ätit en Thor-månadskräka. Hushållerskan grät när hon skulle baka och steka kräkan. Men kräkekyddet var säjt och svart och smägte. Hästkydd. (Men kräkeköttet var segt och svart, och smakade hästkött.) Hästkött ansågs av allmogeen från urminneste tid, ända fram till 1870-talet, såsom odugligt till menings-
skoföda.